

Beseda tujih avtorjev

Znanost o kulturi

Leslie White

Knjiga ameriškega kulturologa Leslea A. Whitea *Znanost o kulturi* (*The Science of Culture*) je izšla že leta 1949, vendar je pravi učinek dosegla šele zadnja leta, o čemer pričajo nove izdaje in prevodi v evropske jezike.

Leslie A. White, rojen na začetku tega stoletja, je eden vodilnih predstavnikov nove znanstvene vede, tako imenovane »kulturologije«, se pravi vede o »kulturi«, pri čemer ji pomeni ta pojem pravzaprav civilizacijo v najširšem pomenu besede. Zato nosi Whiteova knjiga podnaslov »Preučevanje človeka in civilizacije« (*A Study of Man and Civilization*). Kulturologija je zrastle iz antropologije in tudi White je izšel iz te znanosti, saj jo je poučeval najprej na univerzi v Buffalu, od leta 1945 pa je vodja antropološkega oddelka michiganske univerze. Cilj kulturologije je raziskati zakone, ki usmerjajo razvoj in rast civilizacije. V tej smeri poteka tudi Whiteovo razmišljanje o civilizaciji, prihaja pa do temeljnega spoznanja, da se civilizacija razvija v skladu s svojimi lastnimi principi in zakoni, ne pa preprosto po človekovih željah, potrebah in namerah. Človek torej ni svobodno ustvarjalec civilizacije, »subjekt« njenega razvoja, ampak prav narobe — »subjekt« človeške zgodovine je sama civilizacija, človek pa mnogo bolj njen »objekt« ali vsaj »odvisna spremenljivka«, kot ga imenuje White. S tem se Whiteovo stališče približuje idejam sodobnega francoskega strukturalizma, kar pojasnjuje, zakaj je njegovo delo postalo zares aktualno šele v zadnjih letih. Whiteova teorija je nova različica modernega pozitivizma, v tej obliki pa postavlja na dnevni red enega ključnih vprašanj sodobnega človeštva — kakšno je razmerje med človekom in njegovo civilizacijo, njegovo preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo, željo po revolucionarnem spreminjanju sveta in dejanskimi možnostmi, ali širše povedano, med človekovo svobodno voljo in njegovo določenostjo.

Osrednje poglavje iz Whiteove knjige prinašamo v nekoliko skrajšanem prevodu.

Človekovo nadzorovanje civilizacije: Antropocentrična iluzija

Prepričanje, da človek nadzira svojo civilizacijo, je zelo razširjeno in globoko zakoreninjeno. Običaji in institucije, orodja in stroji, znanost, umetnost in filozofija so človekovi proizvodi in so tu samó zato, da izpolnjujejo njegove ukaze. Človek ima moč, da začrta smer, ki mu je všeč, da oblikuje civilizacijo po svojih željah in potrebah. V to vsaj nespametno verjame.

Pokojni sir James Jeans, odločni britanski znanstvenik, nam zagotavlja:

»Nič več ne verjamemo, da je človekova usoda igrača dobrih in zlih duhov ali pa prepuščena hudičevim spletkam. Nič razen nas samih nam ne more preprečiti, da ne bi iz sveta napravili raj. Začel se je znanstveni vek in zdaj spoznavamo, da je človek sam gospodar svoje usode, da je sam kapitan svoje duše. Človek nadzira smer svoje ladje in takó jo lahko krmari v čiste ali v kalne vode ali pa jo naravna na čeri.«

Stanley Field, predstojnik Field Museuma (danes Chicago Natural History Museum), je pozval antropologe, naj podpirajo svobodno voljo:

Če pa poslušamo antropologe, ki lahko znanstveno dokažejo, da barva kože, tip dlakavosti ali postave, religiozne razlike niso tiste prvine, ki ustvarjajo probleme med ljudmi, ampak dejavniki, za katere je odgovoren človek in jih tudi lahko nadzira ali spreminja, če ga je volja, potem si bomo lahko vsaj zamislili tisti boljši svet, ki ga moramo v skladu z našim spoznanjem doseči, če nočemo izginiti kot žrtve svoje lastne izprijenosti.«

Profesor Lewis G. Westgate piše v reviji *Scientific Monthly*, da človek »lahko vzame problem svoje prihodnosti v svoje roke in ga reši«:

»Duh, ki lahko stehta neskončno oddaljene zvezde . . ., odkrije drobcene prenašalce bolezni . . ., izkoplje Panamski prekop . . ., lahko reši svoje družbene probleme, ko se bo za to odločil — če se bo.«

Zdi se, da postaja zveličanje prejšnje dobe družbena rekonstrukcija današnje: lahko bi jo dosegli, če bi hoteli; če v tem ne bomo uspeli, bo temu kriva naša »izprijenost«.

Peter Wilhelm Schmidt, vodja *Kulturkreis* etnološke šole, in njegovi ameriški učenci trdno verujejo v svobodno voljo, saj je to eden izmed njihovih glavnih načel. In celo V. Gordon Childe, čigar večino del preveva duh znanstvenega materializma in determinizma, pravi v knjigi s pomenljivim naslovom *Man Makes Himself* (Človek ustvarja samega sebe), »da spremembe v kulturi . . . lahko človek sproži, nadzira ali zadržuje z zavestno in premišljeno izbiro njihovih avtorjev in izvrševalcev . . .«

Ko pa začnemo iskati primere za človekovo nadzorovanje kulture, se najprej začudimo, potem pa zdvomimo. Preiskovanja ne bomo začeli z odgovorom na vprašanje, ali sta dve svetovni vojni v enem pokolenju dokaz za načrtovanje ali za zblojenost, ali je bil poraz Nemčije in Japonske in nadvlada Sovjetske zveze v Evraziji v skladu z daljnovidnim načrtom ali pa rezultat človekove zaslepljenosti in neumnosti. Začeli bomo z mnogo skromnejšimi primeri. V zadnjem stoletju smo bili priče, kako so poskušali nadzirati majcene in relativno nepomembne odseke naše kulture. Gre za pravopis, koledar, sistem uteži in mer, da omenimo samo nekatere. Kar naprej so ponavljali junaške poskuse, da bi poenostavili pravopis in ga racionalizirali, da bi iznašli bolj praktičen koledar in bi prilagodili ter uredili sistem uteži in mer ter ga zamenjali za sedanje nadležno, nelogično kopičenje ljudskih mer. In kakšen uspeh lahko zabeležimo? Reforma pravopisa je bila prav malenkostna. Uspeli smo, čeprav ne v celoti, odstraniti črko

u iz besed kot je *honor* (prej *honour* — op. prev.). Odstranitev nemih črk, kot npr. *b* v *lamb*, pa ni uspela. Pravopis in izgovarjava besed, kot so *rough*, *cough*, *dough* in *through*, sta bila preveč zakoreninjena, da bi se bila uklonila našim šibkim naporom. Navadno lahko samo veliki družbeni preobrati, kot sta bili francoska in bolševiška revolucija, učinkovito spremenijo stvari, kot so pravopis ali koledarski sistem. Merski sistem je pa našel svoje mesto samo med znanstveniki, jardi, unče, rodi (merska enota za približno pet metrov — op. prev.), pinte in furlongi še vedno rabijo laiki nerodno in neučinkovito.

Začenjamo se čuditi. Če nismo sposobni spremeniti tako majhnih in nepomembnih stvari, kot je odstranitev črke *b* iz besede *lamb*, ali urediti koledarskega sistema, kako naj potlej upamo, da bomo uredili nov družbeni red v svetovnem merilu?

Le malo ljudi se bo lotilo popravljati avtomobil ali radijski sprejemnik, ne da bi se vsaj malo razumeli na njun mehanizem. Danes si vedno bolj prizadevamo, da prepuščamo medicino in kirurgijo tistim, ki ju obvladajo. Poznavanje in spretnost zahtevamo celó pri peki ali pri kuhanju. Toda v družbenih in kulturnih zadevah se vsakdo čuti poklicanega, da analizira, diagnosticira in predpisuje. Eno izmed osnovnih mnenj demokracije je, da ljudje vladata, da pa morajo imeti za učinkovito vladanje tudi potrebno znanje in razumevanje. V političnih zadevah pa je stališče enega človeka prav takó dobro kot stališče drugega.

Ko raziskujemo znanje in razumevanje, s katerima ljudje upravljajo zadeve ljudstva, se spet začudimo. Razodene se nam, da večina velikih avtoritet sprejema različna in celó protislovna si stališča o takšnih stvareh, kot so inflacija, funkcija delavskih voditeljev, odstotek ločitev, popularnost popevkarjev in tako dalje. To je podoba anarhije nevednosti, ne pa modrosti.

Ko se obrnemo od zadev nacionalne razsežnosti, kot so vzroki inflacije, k manjšim problemom, nas odkritja prav nič ne hrabrijo. Ali smrtna obdoba manjša število umorov? Ali uživanje alkoholnih pijač vpliva na odstotek ločitev? Zakaj imajo ljudje pse? Saj so hrupni, umazani, nezdravi, nepotrebni in dragi. Če pravimo, da jih imajo zato, ker jih imajo radi, smo s tem več ali manj izrazili problem v drugi obliki. Zakaj nimajo »radi« rakunov? Te živali so bistre, vedejo pa se zelo mirno in ljubeznivo.

Drži, da je naše znanje o civilizaciji, v kateri živimo, zelo majhno. Oglejmo si najbolj preprosto in najbolj prvinsko vprašanje, ki si ga lahko zamislimo: Zakaj naša družba prepoveduje poligamijo? Druge družbe dovoljujejo zakon z več ženami in tudi zahodna Evropa je to nekoč dovoljevala. Danes tu vladata zelo strogi zakoni. Če odkrijemo človeka, ki ima hkrati več žená, ga vtaknemo za nekaj let v ječo. Njegove žene so sicer lahko povsem zadovoljne in morebiti ni s tem prizadel nobene žene. A mož mora kljub temu v ječo. Zakaj? Zakaj ne bi smel imeti človek eno ženo več in eno učiteljico manj? (Učiteljice morajo biti v ZDA samske — op. prev.)

Seveda imamo na to vprašanje takoj pripravljen odgovor: poligamija je »napačna«, »imoralna«, »nedemokratična« itd. Toda navad ne prepovedujemo zato, ker bi bile »napačne«. So napačne, ker so prepovedane. Danes nikakor ni napačno kupiti in prodajati viski, in to zaradi osemnajstega amandmaja (seveda v ZDA — op. prev.). Kar pa zadeva demokracijo in enakost — če dovoljujemo človeku, da ima dve jahti, če si ju lahko privošči — zakaj mu ne bi dovolili dveh žená?

V literaturi o družbenih vedah, ki jo poznam, ni nobenega ustreznega odgovora na to vprašanje. Pravzaprav je to vprašanje zelo redko zastavljeno. Iskal sem ga v številnih socioloških in antropoloških razpravah, ki so bile napisane v zadnjih petindvajsetih letih — a zaman. Nekateri družboslovci druge polovice devetnajstega stoletja so sicer skušali razložiti prepoved poligamije, toda njihovih utemeljitev ni mogoče sprejeti.

Drži, da smo nevedni. Ne moremo rešiti niti takšnega prvinskega problema, kot je monogamni ali poligamni zakon. Še vedno nismo dosegli točke, da bi si zastavili takšno vprašanje in nanj tudi dobili odgovor. Ali kot je nekoč dejal Archibald McLeish: »Poznamo vse odgovore, nismo pa še zastavili vprašanj.« Ko je pred več kot pol stoletja veliki francoski učenjak Emile Durkheim razlagal nezrelost družboslovja, je dejal naslednje:

»V današnjem stanju znanosti dejansko ne vemo niti tega, kaj sta glavni družbeni instituciji, kot država in družina; kaj je lastniško pravo ali pogodba . . . Skoraj nič ne vemo o dejavnih, od katerih so te institucije odvisne . . .; komaj se nam je nekaj malega zasvitalo. Če kdorkoli samó bežno prelista sociološka dela, bo videl, kako redke so presoje te nevednosti in teh težav.«

Kljub napredku, ki je razviden, odkar je Durkheim napisal *Pravila sociološke metode*, ima ta stavek svoj pomen tudi danes. Če je znanost o družbi in civilizaciji še danes takó nezrela, da ni sposobna reševati tako majcenih in prvinskih problemov, kot je npr. prepoved poligamije, kjer sta poznavanje in razumevanje, ki ju zahteva načrtovanje novega družbenega sistema in novega svetovnega reda? Nihče ne more pričakovati, da bo divjak-rokodelec, čigar najboljše orodje je narejeno iz okruškov kresilnika, načrtal in naredil lokomotivo.

Oglejmo si zdaj civilizacijo, za katero misli človek, da jo nadzira. Prvo, kar opazimo, je njena starinskost. Vsaka njena sestavina, pa naj bo to že tehnologija, institucije, znanost ali filozofija, ima svoje korenine v oddaljeni preteklosti. Leče novega 200-inčnega teleskopa so npr. napravljene iz stekla. Steklo izhaja iz delavnic porcelana v starem Egiptu. Ta je očitno nastal kot stranski proizvod pri žganju opek in loncev, ki je sledilo uporabi sončnih peči in še prej z blatom zamazanih neolitskih ali celo paleolitskih koč. Zаметke Združenih narodov lahko odkrijemo že pri primitivnih plemenskih svetih in še prej. Moderna matematika se je razvila iz računanja s prsti in tako dalje. Kultura je toliko stara kot sam človek. Začela se je pred več milijoni let, ko je človek prvič začel uporabljati artikulirani govor, nadaljevala in razvijala pa se je do današnjega dne. Kultura je kontinuiran, kumulativen in progresiven proces.

Vsakdo — vsak posameznik, vsako pokolenje, vsaka skupina je bila že od najbolj zgodnjega obdobja človekove zgodovine rojena v kakšni kulturi, v kakšni civilizaciji. Lahko je bila preprosta, surova in siromašna ali celo visoko razvita. Toda vse kulture so imele glede na svojo razvojno stopnjo določeno tehnologijo (orodja, stroje), družbene sisteme (običaje, institucije), verovanja (vednost, filozofijo, znanost) in oblike umetnosti. To pomeni naslednje: ko se otrok rodi v kulturnem okolju, to vpliva nanj. Kultura bo določala njegov način mišljenja, čustvovanja in delovanja. Določala bo, kateri jezik bo govoril, kakšne obleke bo nosil — če bo sploh

kakšne — kako bo veroval, kako se bo poročil, si izbiral in pripravljaj hrano, zdravil bolezni in se branil smrti. Ali si je sploh mogoče zamisliti, da kdo ne bi reagiral na kulturo, ki ga obkroža od rojstva do smrti? Nobeno ljudstvo si ni ustvarilo svoje kulture; podedovalo jo je že od svojih prednikov ali pa si jo je sposodilo od svojih sosedov.

Ali človek lahko verjame, da je sam ustvaril svojo kulturo, da je vsako pokolenje prispevalo k njej svoj delež, on sam pa nadzira in vodi njen tok skozi stoletja? Ali ni on izdelal kamnitih puščičnih osti in kamnitih sekir, zgradil dvokolnice in diname, koval denar in ga potrošil, volil predsednike in odstavljaj kralje, komponiral simfonije in klesal kipe, čistil bogove in se zapletal v vojne? Vendar se ne moremo vedno sklicevati na tisto, kar je očitno. Včasih je bilo povsem jasno, da zemlja stoji in se giblje s sonce; o tem se je lahko vsakdo prepričal na svoje oči. Zdaj se približujemo v modernem mišljenju tisti točki, ko začnemo sumiti, da človek ne nadzira kulture, temveč menimo, da stoji za njo nekaj drugega. Kopernikovo drzno dejanje, ko je uničil geocentrične iluzije pred sto leti, so danes ponovili kulturologi, ko razbijajo antropocentrično iluzijo, da človek nadzira svojo kulturo.

Čeprav človek kleše puščične osti, komponira simfonije itd., ne moremo pojasniti kulture zgolj s frazo, da »jo ustvarja človek«. Niti na eno vprašanje, ki bi ga hoteli zastaviti o kulturi, ne bi mogli odgovoriti: »Človek je to storil tako in tako«. Radi bi vedeli, zakaj se je kultura razvila tako, kot se je; zakaj si privzema toliko različnih oblik, hkrati pa ohranja neko enotnost, zakaj odstotek kulturnih sprememb narašča. Radi bi vedeli, zakaj imajo nekatere kulture denar in sužnje, druge pa ne; zakaj imajo nekatere porotne sodne procese, druge pa magično božjo sodbo; zakaj imajo nekatere kralje, druge pa voditelje ali predsednike; zakaj nekatere uporabljajo mleko, drugim pa se gnusi; zakaj nekatere poligamijo dovoljujejo, druge pa prepovedujejo. Seveda je absurdno, da bi te pojave razložili s stavkom: Človek je hotel tako in tako. Fraza, ki razloži vse, ne razloži ničesar.

Preden nadaljujemo, bomo odkrili, da moramo v našem naporu, ko skušamo razložiti kulturno rast in kulturne razlike — skratka kulturo ali civilizacijo kot celoto — pustiti človeka povsem ob strani. Na človeka lahko zremo kot na konstanto vse dotlej, dokler gre za kulturno spremembo. Človek je vrsta in je kljub razlikam v koži, očeh, dlakavosti, barvi, obliki glave, ustnic, nosu, postave itd., ki so navsezadnje površinske narave, v glavnem uniformno bitje, vsaj kar zadeva temeljne poteze, kot so možgani, kosti, mišice, žleze in čutila. Vsaj zadnjih 50.000 let ni prestal nobene pomembnejše evolucijske spremembe. Takó torej lahko zremo na človeka kot na konstanto tako glede na rase, ki jih poznamo danes, in glede na prednike v zadnjih deset tisoč letih. Človek ima svojo strukturo in funkcije; očitno ima želje in potrebe. Te se nanašajo na kulturo, seveda pa samo *splošno*, ne pa specifično. Lahko bi rekli, da kultura kot celota rabi potrebam človeka kot vrsti. Vendar nam to ne pomaga in tudi ne more pomagati, ko skušamo razložiti variacije specifičnih kultur. Spremljevalke ne moremo razložiti s tem, da se sklicujemo na konstanto; številnosti kulturnih variacij ni mogoče razložiti s tem, da se sklicujemo na človeka kot na biološko konstanto. V Angliji je bil leta 1500 pr. n. š. en tip kulture, na Japonskem drugi. Kulture ni mogoče razložiti s fizičnim tipom, ki je z njo združen. Kultura v Angliji se je začela spreminjati v obdobju od 1500 do 1900. leta n. š. podobno kot na Japonskem. V obeh primerih pa teh sprememb ne moremo

razložiti, če se sklicujemo na prebivalce, saj se ti niso spremenili. Skratka, kulture ne moremo razložiti s človekovo pomočjo.

Kulturnih razlik pa tudi ne moremo razložiti z okoljem. Tudi če pustimo ob strani težave, ko skušamo z okoljem razlagati razlike v glasbenih slogih, v oblikah pisanja, v pravilih etikete, v pravilih zakonskega življenja, v pogrebnih obredih itd., kmalu odkrijemo, da s tem tudi ekonomskih, industrijskih in socialnih sistemov ne moremo pojasniti. Srednja Evropa je glede podnebja, flore, favne, topografije in mineralnih virov ostala stoletja ista. Kulture posameznih pokrajin pa so bile sila različne. Tudi tu srečujemo napačno mnenje, da lahko razložimo spremenljivko s tem, da se sklicujemo na konstanto.

Če torej ne moremo razložiti kulture z rasami, s fizičnim tipom, s psihološkimi procesi ali z okoljem — kar je vse enako jalovo, kako naj jo torej razložimo in pojasnimo?

Zdi se, da je ostal samo še en odgovor, in ta je kaj preprost, če se končno navadimo nanj. Kulturo je treba razložiti s samo kulturo. Kot smo že omenili, je kultura kontinuum. Vsaka značilnost ali organizacija značilnosti, vsako stanje razvoja se razvije iz prejšnje kulturne situacije. Zаметke parnega stroja lahko odkrijemo že v izvorišnih metalurgije in ognja. Mednarodni karteli so nastali na podlagi izmenjave in distribucije, ti pa sta se začeli že v kameni dobi in še prej. Znanost, filozofija, religija in umetnost so se razvijale na podlagi zgodnejših oblik. Kultura je torej veletok orodij, naprav, običajev, verovanj, ki so neprestano vplivali drug na drugega ter ustvarjali nove kombinacije in sinteze. Vanj so stalno dotekale nove prvine; zastarele značilnosti so odpadale. Današnja kultura je današnji prerez tega toka, je rezultat sto in sto let starega procesa medsebojnega vplivanja, izbora, zavračanja in kopičenja. Jutrišnja kultura bo današnja kultura, povečana še za en dan. Številčni koeficient današnje kulture bi lahko ocenili na 365,000.000 (tj. milijon let, izraženih v dnevih); torej velja za jutrišnji dan: 365,000.000+1. Sedanjo kulturo določa preteklost in kultura prihodnosti bo nadaljevanje sedanje smeri. Takó *kultura dejansko ustvarja samo sebe*. Če hoče kdo razložiti kulturo znanstveno, jo mora raziskovati tako, *kot da* kultura ustvarja samo sebe, *kot da* človek nima nobene zveze pri določitvi njene smeri ali vsebine. Seveda mora biti človek navzoč, saj omogoča obstoj kulturnega procesa. Toda narava in vedenje samega procesa se sama določujeta, kar je utemeljeno z njenimi načeli; kulturo vodijo njeni zakoni.

Tako ustvarja kultura človeka takšnega, kakršen je, in hkrati samo sebe. Eskim, Bantu, Tibetanec, Šved ali Američan so to, kar so; mislijo, čutijo in delujejo tako, kot vpliva nanje, »jih spodbuja« njihova kultura, da na določen način reagirajo nanjo. Eskim in Američan pa ne sodelujeta pri ustvarjanju kulture, v katero sta pahnjena ob rojstvu. Ta je že bila navzoča; nista ji mogla uiti; nič drugega jima ni preostalo, kot da sta reagirala nanjo, in to v njenih okvirih. Angleščina, krščanska religija, naše politične institucije, naše delavnice, rudniki, tovarne, železniške proge, telefoni, vojska, mornarica, dirkališča, plesne dvorane in na tisoče drugih stvari, ki sestavljajo našo civilizacijo, obstajajo tu in zdaj. Imajo težo, maso in moment. Ne moremo jih z voljnimi dejanjem odstraniti s čarobno palico, niti ne moremo spremeniti njihove strukture in vedenja. Moramo se sprijazniti z njimi, kakršni so danes. Jutri bodo takšni, kot to narekuje njihov

razvoj v preteklosti. Lahko jih samó dohajamo in upamo, da bomo držali korak z njimi.

Človek je dolgo gojil iluzijo o svoji vsemogočnosti. To laska, zadovoljuje njegov ego. Nekdaj je človek veroval, da lahko nadzira vreme; brez števila primitivnih ljudstev je imelo obrede za dež, za pomirjenje premočnih vetrov ali za utišanje nevihte. Človek je iznašel ceremonije, s katerimi naj bi »nadzirali« smer sonca na nebu. Z napredovanjem znanosti pa se je začelo človekovo verovanje v svojo vsemogočnost krhati. Vendar še vedno verjame, da lahko nadzira svojo civilizacijo. Filozofija znanosti — tj. teorija o odnosu med vzrokom in učinkom, filozofija determinizma — je najprej nastala pri preučevanju fizikalnih pojavov. Je pa tudi dobro zasidrana na biološkem področju. Psihologija bi lahko dokazovala, kako deluje načelo vzročnosti, torej delovanje determinizma v mentalnih procesih, in razpršila pojem svobodne volje za *posameznika*. Toda družboslovje je še vedno takó nezrelo, da se lahko vsakdo zateče v pojem kolektivne svobodne volje. Ali kot je pred nedavnim opozoril profesor A. L. Kroeber:

»Mislim, da lahko izvajamo odpor (do teze o kulturnem determinizmu) iz skupne in globoko zasidrane domneve, da imamo svobodno voljo. Ko so to domnevo že povsod drugod opustili, je našla zatočišče na kolektivnem, družbenem in historičnem področju. Ko so jo kemiki, fiziologi in psihologi zavrnil, je postala hvaležno področje za razmišljanje — osebna svoboda. Kultura je ostala še nedotaknjena, zato je postala njeno zatočišče. Ne glede na to, v kakšni meri odrekamo posamezniku svobodnost, na področju družbe še vedno trdimo, da sami oblikujejo svoje usode. Teologi razglašajo to misel bolj tiho, družbeni reformatorji pa zelo glasno. Razglasili so kraljestvo nebes, ki ga skušamo ustvariti na zemlji že skoraj tisoč let. Naša osebna volja je sicer lahko determinirana, toda z njeno kolektivizacijo imamo lahko še vedno družbeno svobodo.«

Primitiven človek je lahko verjel, da more nadzirati vreme samo zato, ker je bil neveden; dejansko ni imel pojma o meteorologiji. Danes je samo zaradi našega neizmernelega nepoznavanja kulture mogoče, da verjamemo v vódenje in nadziranje kulture. Kakor hitro se je povečalo človekovo spoznavanje in razumevanje meteorologije, je izginila iluzija o oblasti nad vremenom in možnosti, da bi ga nadziral. Ko se bo povečalo naše razumevanje kulture, bo opešala in izginila tudi iluzija, da jo lahko nadzorujemo. Ali kakor je Durkheim nekoč opozoril: »Kar zadeva družbena dejstva, je naša mentaliteta še vedno mentaliteta primitivcev.« Seveda pa tega mnenja ne zagovarjajo tisti, ki vidijo v znanosti naše zveličanje. Mnogi ljudje, ki ne pomislijo na to, da se bo naša navidezna sposobnost za nadziranje zmanjšala z napredovanjem družboslovja, pričakujejo prav nasprotno. Pričakanje, da bomo lahko nadzirali našo kulturo tako, kot nadziramo naravne fizikalne sile — ko bo namreč družboslovje doseglo raven fizike — je danes že kar moda. Naslednji citat iz pisma, ki ga je pred nedavnim objavila revija *Science*, je konservativen izraz tega nazora:

»Če je človek z znanstveno metodo lahko začel razumevati in nadzirati atom, potem je precej verjetno, da se bo podobno naučil

razumevati in nadzirati človekovo skupinsko vedênje . . . Povsem verjetno je, da lahko omogočimo družboslovju to tehniko (tj. tehniko za »ohranitev miru«), če bi bila znanost deležna takšne pomoči, kot jo je dobila fizika za razvoj atomske bombe.«

Toda mnenje, da bomo lahko prej in bolje nadzirali kulturo s pomočjo družboslovja, je še bolj nezaslišano, kot pa smo prej naznačili. Pozivati znanost, katere bistvo je sprejemanje načela vzročnosti in determinizma, naj podpira filozofijo svobodne volje, je sila blizu nesmiselnosti. Dejansko postaja s tem znanost moderna magija! Verovanje, da lahko človek realizira svojo voljo nad naravo in človekom, *samó če pozna prave obrazce*, je že nekoč cvetelo v primitivni družbi kot magija. To verovanje je še vedno med nami, pravimo mu znanost.

Noben razvoj družboslovja ne more niti za drobec pospešiti ali podpreti človeka pri nadzorovanju civilizacije. V sistemu človek—kultura je človek odvisna, kultura pa neodvisna spremenljivka. Človekove misli, čustvovanje in delo določa njegova kultura. Kultura se véde v skladu s svojimi zakoni. Zrel razvoj družboslovja bo to dejstvo samo pojasnil.

Filozofija svobodne volje in vsemogočnosti razsaja tudi na področju vzgoje. »Vzgojitelj«, predstojniki visokih šol, govorniki ob delitvi spričeval, se ne bodo nikoli utrudili, ko bodo pripovedovali vsemu svetu, da tiči zveličanje v vzgoji. Ugledni antropolog, pokojni Clark Wissler, je pri opazovanju naše civilizacije in drugih kultur — Indijancev iz Blackfoota, Bantu plemen v Afriki ali prvotnih avstralskih plemen — odkril, da je vera v vzgojo in njeno učinkovitost za ozdravljenje vseh bolezni značilna poteza naše kulture. »Drži,« pravi, »da iščemo rešitev vsake težave v vzgoji . . . Ne glede na to, za kaj gre, ali za boj proti boleznim, za vpeljavo nove javne službe, za ocenjevanje umetnosti, za reformo v oblačenju ali za karkoli temu podobnega, vedno kličemo na pomoč vzgojo, ki naj bi posamezne zamisli posplošila in razširila.« Naše verovanje v vzgojo postaja dejansko naša religija, vsaj kot jo vidi dr. Wissler:

»Našo kulturo označuje prevladujoče verovanje v nekaj, čemur pravimo vzgoja — to je vrsta mehanizma, s katerim naj bi si pridobili naklonjenost narave pri manifestaciji kulture. Naše implicitno zaupanje, da bo kakšen obrazec ali metoda zagotovila uspešno dosegati cilj, je naša dejanska religija.«

Dr. Wissler primerja našo vzgojno formulo z magičnimi obrazci primitivnih plemen:

»Med ljudstvi, za katera trdimo, da so manj civilizirana, najdemo razred ljudi, ki jih označujemo kot šamane, padarje, zaklinjevalce itd. . . . Kjer takšni ljudje uspevajo, jih kličejo, kakor hitro gre kaj narobe — torej v primeru bolezni, lakote, ljubezni, vojne — in to ne glede na sámo naravo morebitnega zla. Vedno delujejo enako: tj. recitirajo ali demonstrirajo kak obrazec. Lahko pojejo, plešejo ali igrajo — kar je vseeno. Skupna ideja je namreč ista: če najdeš pravilni obrazec, bodo naravne sile popravile zlo. . . . V vsaki kulturi uporabljajo obrazce, da bi pomirili naravo ne glede na to, ali si jo predstav-

ljajo v obliki bogov ali sil in... kulture se v tem med seboj ne razlikujejo... Velika formula za realizacijo naših vodilnih idealov pa je vzgoja... To je vrsta veličastne nadformule, s katero upamo, da bomo ovekovečili in izpopolnili našo kulturo...«

Zaupanja primitivnega človeka v obrazce in obrede, v padarje in zaklinjevalce, pa niso omajala večna ponavljanja bolezni, ki naj bi jih bili ti preprečili ali ozdravili. Neuspešnost mu ne dokazuje, da so obrazci in obredi nekoristni; dokazuje mu le to, da potrebuje več in boljše magijo. Mi, ki gledamo v vzgoji naše »zveličanje«, ne dvomimo o nji, čeprav smo priče tragedijam, ki jih kopičijo nesreče. Pravimo samo, da nam je potrebno več vzgoje.

Primitivnemu človeku je magija sredstvo, ki je na voljo človeštvu, da vpliva na zunanji svet in ga takó prilagodi svojim potrebam in željam. O vzgoji razmišljamo kot o instrumentu, s katerim naj bi preobrazili družbo in jo oblikovali po svoji volji. Toda vzgoja ni sila ali instrument *zunaj* družbe, ampak je *proces, ki poteka znotraj nje*. To pomeni, da je vzgoja fiziološki proces družbenega organizma. Vzgoja je sredstvo, ki ga uporablja družba za izpopolnjevanje svojih aktivnosti v boju za svoje cilje. Takó imamo v razdobjih miru družbeno vzgojo, namenjeno miru, v vojnih časih pa vojaško vzgojo. V mirnem času so izdelovalci orožja »trgovci s smrtjo«, v vojnem času pa velja geslo »njihov posel je zmaga«. V mirnem času je bog kralj miru, ko pa je vojna, »slavimo boga in skrbimo, da ne zmanjka streliva«. Ljudje v nobenem primeru ne nadzirajo svoje kulture z vzgojo; gre bolj za nekaj drugega: formalna in neformalna vzgoja je proces, v katerem uvajamo novo pokolenje pod nadzorstvo kulturnega sistema. Zato je skrajno nerealno, če mislimo, da spreminja vzgoja družbo od zunaj. Najbolj točno je ugotovil odnos med vzgojo in družbo veliki francoski znanstvenik Emile Durkheim:

»To pomeni pripisovati vzgoji moč, ki je nima. Ta je samo podoba, odsev družbe. Vzgoja družbo posnema, jo reproducira v pomanjšani obliki, a je ne ustvarja. Vzgoja je zdrava, če je narod sam zdrav, nima pa moči samospreminjanja in se pokvari, ko začne narod propadati. Če je moralno okolje, kakor ga doživljajo sami učitelji, pokvarjeno, se mu ne morejo upreti; kako naj vplivajo na učence, da bi ti videli stvari drugače, kot pa jih lahko vidijo? Vsako pokolenje je sad vzgoje v prejšnjem pokolenju. Zato bi bilo treba spremeniti prejšnje pokolenje, da bi zboljšali sedanje. Takó se vrtimo v krogu. Na dolga razdobja se sicer lahko zgodijo, da pride kdo, čigar ideje in hotenja so naprednejša od idej in hotenj njegovih sodobnikov, toda ti osamljeni posamezniki ne ustvarjajo človeške morale. Seveda bi radi verjeli, da en sam zgovoren glas po kakšni čarovniji zadostuje za preobrazbo družbene tovarne, toda, žal, tudi tu velja, da nobene stvari ni mogoče ustvariti iz nič. Še takó močna volja ne more iz nič ustvariti moči, ki je ni. Takšni neuspehi vedno znova razpršijo iluzije. Čeprav bi se pedagoškemu sistemu posrečilo z nerazumljivim čudežem nasprotovati družbenemu sistemu, bi mu učinkovitost onemogočil prav ta antagonizem. Če kolektivno organizacijo (družbo) ohranja nekaj, iz česar je izpeljano moralno stanje, s katerim se želimo bojevati, potem se otrok temu vplivu ne

more izogniti od trenutka, ko pride z njim v stik. Umetno okolje v šoli ga lahko samo začasno zaščiti, pa čeprav še to bolj slabo. V razmerju z vedno močnejšim vplivanjem dejanskega sveta razpada tudi vzgojiteljevo delo. Vzgoja torej ne more spremeniti same sebe, če se ne spremeni tudi družba. In da bi lahko to storili, se moramo poglobiti v vzroke bolezni, ki razžirajo družbo.«

Splošna reakcija — verbalni refleks — na teorijo o kulturnem determinizmu je izražena v očitku, da je »fatalistična« in »defetistična«. Pred mnogimi leti je Wiliam James ožigosal za »najbolj nevaren in najbolj imoralen fatalizem« filozofijo »sodobne sociološke šole«, ki razglša »splošne zakone in vnaprej določene tendence« ter »zanika življenjsko pomembnost individualne iniciative« in svobodne volje (»Sam verjamem v lastno svobodno voljo,« je dejal).

Danes je drug filozof, dr. David Bidney, v reviji *American Anthropologist* ponovno označil deterministično stališče kulturologije za »fatalistično«. Izbira besed je naravnost značilna. Ko uporabljamo načelo vzročnosti na področju fizikalnih in kemičnih pojavov, nam nihče ne očita »fatalizma«, če pa načelo vzročnosti uporabimo pri človeških kulturnih pojavih, takoj naletimo na to obdolžitev. Če priznamo, da ne moremo nadzirati vremena, nam ne bo nihče očital »defetizma«, če pa pravimo, da nismo sposobni nadzirati civilizacije, bomo takoj slišali to obtožbo.

Razlog je kar se da jasen. »Fatalizem« implicira svobodno voljo, »defetizem« pa vsemogočnost. Ko se atomi, celice, tkiva ravnaajo v skladu s svojo naravo in lastnostmi, jim ne bo nihče očital fatalizma, ker nihče ne pričakuje, da bi lahko svobodno izbirali in delovali. Če pa kdo trdi, da imajo kulturni pojavi svojo naravo in se tudi dosledno ravnaajo po njej, potem nasprotniki ne bodo priznali načela vzročnosti, temveč bodo v trditvi odkrili »fatalizem«. Veliki angleški antropolog E. B. Tylor je pred mnogimi leti zapisal: »... mnogim se zdi stališče, po katerem je zgodovina človeštva bistveni del zgodovine narave, naša misel, volja in dejavnost pa v skladu z zakoni, ki so prav takó končno veljavni kot tisti, ki vladajo gibanju valov, kombinacijam kislin in baz — naravnost predrzno in odbijajoče...« Če sploh je zakon, potem je povsod. Združili so »znanstveni realizem, ki temelji na mehanizmu«, pravi Alfred North Whitehead, z »odločno vero v svet ljudi in v svet višjih živali, ki so bile ustvarjene kot *samodoločujoči se mehanizmi*«. (Podčrtali mi.) Filozof čuti, da je ta »radikalna protislovnost« odgovorna za »malodušje in omahljivost v naši civilizaciji. To ... slabi ... (misl) zaradi protislovnosti, ki preži v ozadju.«

Obtožbe »fatalizma« in »defetizma« pa vključuje še nadaljnji pojem spodbijanja. Očitek, da je kakšno stališče »fatalistično«, pomeni mnogim toliko kot »napačno«. Torej: »Kulturni determinizem je fatalističen in zato neresničen«. »Kako determinizem sploh lahko obstaja?« pa je neizrečeno, vendar jasno vprašanje, ki pomeni: »Determinizma si ni mogoče misliti.« In tako tudi je, če koga obsede filozofija svobodne volje.

Prvega, ki je podvomil, da človek nadzira vreme, dvomil o trditvi, da piha veter, da dežuje in sneži, da se letni časi menjajo v skladu z naravo in ne zato, da bi zadovoljili človekove želje in voljo, izraženo v zaklinjanju in obredih, so gotovo obtožili »fatalizma« in »defetizma«, če ne še česa hujšega. Toda sčasoma smo se le sprijaznili s svojo nesposobnostjo v tem

pregledu. Če sodimo, da človek zato ne more nadzorovati vremena, ker je to del zunanjega sveta, kulturo, ki jo je sam ustvaril, pa prav zato lahko nadzira, moramo opozoriti, da je resnica prav nasprotna. Prav na področju zunanjega sveta je možno, da ga človek nadzira. Človek lahko vpreže energijo rek, goriv in atomov, ker je sam ena izmed naravnih sil *zunaj* posameznih sistemov in zato lahko deluje nanje. Toda človek je kot živalski organizem, kot vrsta, *znotraj* sistema človeške kulture, in tu je odvisna in ne neodvisna spremenljivka; njegovo vedenje je bolj funkcija njegove kulture, ne pa njena determinanta. Zato ima teoretično in praktično človek večjo možnost, da nadzira vreme, kot pa kulturo, zakaj nekoliko lahko nadzira vreme že danes in bo morebiti v prihodnosti to nadzorovanje povečal. Toda nad svojo kulturo nima nobenega nadzora in teoretično ni nobene možnosti, da bo to kadarkoli mogel.

Navadne reakcije na ta manifest kulturnega determinizma so prav tako neupravičene kot teorija o svobodni volji, iz katere takšni odgovori tudi izhajajo. Po očitaniu »fatalizma« in »defetizma« nadaljuje konvencionalni ugovor z vprašanjem: »Kakšen smisel torej imajo naši napori? Čemu naj se trudimo storiti karkoli, da bi izboljšali svojo usodo, če svoje kulture ne nadziramo? Zakaj ne bi raje lepo sedli in prepustili razvojnemu procesu, da prevzame skrb za vse? Kakšno korist naj bi imeli od znanosti o kulturi, če leži nadzor zunaj našega dosega? Kakšen smisel ima razumevanje kulture, če ne moremo nič storiti zanjo?«

Ta vprašanja so naivna in kažejo pomanjkanje razumevanja za to, kar bi rad povedal kulturni determinist — kulturolog. Determinist ne trdi, da je človek za kulturni proces nekaj irelevantnega. Čisto dobro vé, da je res prav nasprotno: da je človek absolutno prvi pogoj kulture, da je brez človeka sploh ne bi bilo. Povsem jasno se zaveda bistvene vloge, ki jo ima človek v sistemu človek-in-kultura. Kar pa kulturolog trdi, je to, da v tem sistemu človeški organizem ni determinanta; da vedenja kulturnega procesa ni mogoče razložiti s tem organizmom, ampak samo s kulturo samo; da rasti in spremembe v indoevropskih jezikih ne moremo razložiti s človekovimi živci, mišicami, čutili ali govornimi organi; ali z njegovimi upanji, potrebami, bojznimi in domišljijo. Jezik moramo razlagati samo z jezikom.

Toda vrnimo se k nekaterim specifičnim vprašanjem, v katerih je izraženo nezadovoljstvo s filozofijo determinizma. Predvsem ne moremo kar »sesti« in prepustiti razvojnemu procesu, da prevzame skrb za naše probleme. Za življenje smo soočeni s svojo kulturo in se moramo z njo sprijazniti. Celó če bi res »sedli« kot v primeru bolezní dementia praecox, bi le »nekaj delali«. Takó je tudi s samomori; dejansko so prav odstotki samomorov za različne družbe odličén dokaz kulturnega determinizma. V nekaterih družbah je ta odstotek zelo velik; v drugih samomorov skorajda ni. Vendar ne zato, ker bi bile determinante samomorov v kromosomih nekaterih populacij navzoče v večjem številu kot pa v drugih. Gre za to, da kulturne determinante variirajo: harakiri je nekaj, s čemer kultura prizadene organizem, ki sicer skuša ohraniti tisto obliko gibanja, ki jo imenujemo »življenje«. Jasno je, da se ne moremo izogniti reagiranju na svojo kulturo.

Domnevati, da bo proces kulturnega razvoja sam prevzel skrb zase brez napore ljudi, je kajpak nesmiselno in ta nazor ne sodi v deterministično filozofijo. V življenju se moramo uveljaviti, saj kaj drugega tudi ne moremo. Toda ni vprašanje »Kdo dela, mi ali kulturni razvoj?«. Jasno je, da

energijo trošijo ljudje ali pa je potrošena prek njih. Vprašanje je: *Kaj determinira naravo, obliko ali vsebino tega izraza energije v kulturnem procesu? Človeški organizem ali zunaj — somatska kultura?* Odgovor je precej jasen — vsaj po majhnem premisleku. Vzemimo dve skupini človeških organizmov, A in B. Skupina A prideluje taro (tropska škrobna rastlina — op. prev.), lovi ribe, rezlja les, ne dela loncev, govori enega od polinezijskih jezikov, ima voditelja, nima denarja, je nepismena, pije »kavo« (polinezijska alkoholna pijača — op. prev.), se silno zanima za genealogijo in tako dalje. Skupina B koplje premog in železo, govori waleško, hrano uvaža od drugod, uporablja denar, je pismena, pije ale (svetlo pivo — op. prev.) itd. Vprašanje je, zakaj se vsaka skupina vede po svoje? Ali je odgovor v tem, da ima ena skupina organizmov takšne značilne poteze — gene, instinkte ali psihološke težnje — ki povzročajo, da raje pijejo »kavo« kot »ale«? To je seveda smešno, saj sta obe skupini organizmov biološko enotni. Jasno je, da se vsaka skupina organizmov vede po svoje, ker vsaka reagira na poseben niz kulturnih dražljajev. Jasno je tudi, da je upoštevanje človekovega organizma popolnoma irelevantno za odgovor na zastavljeno vprašanje. Zakaj eno skupino bolj stimulira en niz dražljajev kot drugi? To je kulturno-historično in ne biološko ali psihološko vprašanje. Nihče ni tako neumen, da bi rekel: »Zakaj naj bi kopali premog ali lovili ribe?! Naj to stori naša kultura.« Ni vprašanje, kdo koplje premog, ampak kaj je determinanta tega vedenja. Kulturolog bo jasno odgovoril: determinanta je kultura.

Mnogi odkriti, altruistični in zavedni ljudje se bodo ob trditvi, da niso oni tisti, ki nadzirajo svojo kulturo in krmarijo njeno smer, vprašali: »Zakaj naj bi potemtakem skušali biti dobri, se trudili izboljšati svojo usodo in usodo človeštva?« Na to vprašanje smo deloma že odgovorili. Predvsem se ne moremo izogniti delu. Dokler sprejemamo življenje in ga hočemo nadaljevati, se moramo uveljavljati. »Skušati« je izraz, ki ga porabljamo za napor, potreben pri življenjskem procesu. Takšno ali drugačno prizadevanje je neločljivo povezano z našim življenjem. Toda *kaj* si kdo prizadeva in *kako* je ta trud izražen, determinira, določa njegova kultura. Takó je npr. cilj nekaterih ljudi večno življenje v nebesih. Zanje je zemeljski obstoj samo priprava. Cilj drugih pa je lahko dobro življenje »tu, spodaj«. Kakšna skupina lahko zanika dejanskost bolezni; druga lahko priznava njen obstoj in se skuša bojevati z njo. Ena skupina lahko uporablja uroke in zaklinjanja; druga klinike in laboratorije. Cilji in sredstva, s katerimi jih skušamo doseči, determinira torej kultura skupine.

Toda to nikakor ni filozofija defetizma ali brezupnosti, in to bi radi resnično poudarili. Še najmanj, kar lahko rečemo, je to, da naporu posameznika niso nepomembni. Dejstvo, da so naporu nekaterih ljudi, da bi zatrli tuberkulozo, kulturno determinirani, niti najmanj ne omalovažuje njihovega napora ali rezultata. Rešeno življenje je rešeno življenje. Pismo, naslovljeno na člana kongresa, je učinkovito ne glede na to, v kakšni meri. Resolucija o svetovnih zadevah, ki jo podpiše ženski klub, ima realno družbeno funkcijo, čeprav morda povsem drugačno, kakršno si zamišljajo dobre gospe. Vprašanje, ki ga zastavljamo, ne zadeva vrednosti napora ali njegovih posledic. Človeški napor je prav tako nekaj realnega kot karkoli na geološkem področju. Vsakemu naporu sledijo posledice, tako kot sledi vzroku v fiziki ali geologiji učinek. Človeška bitja si ne morejo kaj, da se ne bi uveljavljala,

in karkoli storijo, ima svoj pomen. Tega nikakor nočemo zanikati ali ignorirati; nasprotno, prav to hočemo poudariti. Toda to ni vprašanje, ki ga zastavlja kulturolog, kulturni determinist. Ne ugotavlja, da je poskušanje jalovo, ker posameznikovo delo nič ne pomeni, temveč da je to, kar posameznik dela, kako to dela in cilj ter smoter, zaradi česar dela, kulturno determinirano — da, skratka, vse to določa kulturna skupine, ne pa svobodna volja posameznika ali skupine. Še več kot to: kar oseba ali skupina želi, je determinirano ali vsaj definirano s kulturo, ne pa z njimi. Kar pomeni »dobro življenje« za kogarkoli, je vedno kulturno determinirano.

S stališča kulturnega determinista je človeško bitje bolj instrument, s katerim izraža kultura samo sebe. Zdravnik, ki vsak dan rešuje življenja, je orodje, s katerim se izražajo nekatere kulturne sile; če jih ne bi bilo ali bi bile drugačne, bi organizem, za katerega gre, ne izvajal medicine ali pa bi jo izvajal drugače. Gangster, evangelist, revolucionar, reformist, policaj, obubožani prosjak, bogat parazit, učitelj, vojak in šaman — vsi so instrumenti kulturne akcije in izraza; vsak je tip prvotnega organizma, ki ga je zajel in ga obvladuje niz kulturnih potez. Samo ukoreninjena navada je, da mislimo antropocentrično ter se nam drugačno stališče zdi tuje in smešno.

Toda kot sprejemamo misel, da posameznikovo delo nekaj pomeni, čeprav je kulturno determinirano, nastane vprašanje, kakšno korist imamo od razvoja znanosti o kulturi, če ne moremo nadzirati civilizacije ali usmerjati njenega toka. Patologija nam pomaga v boju z boleznimi, fizika in kemija pri nadziranju zunanjega sveta. A če ne moremo nadzirati svoje kulture, in tega niti ne upamo, kakšno korist sploh ima znanost o kulturi? Naš odgovor na to vprašanje lahko začnemo z vprašanjem, kakšno vrednost ima spoznanje, da ima zvezda, ki je oddaljena od nas milijon svetlobnih let, takšno in takšno temperaturo. Vprašanja te vrste izdajajo omejeno razumevanje znanosti. Znanost prvotno nikakor ni sredstvo za nadzorovanje v tem smislu, da bi izkoriščali reke za hidroelektrarne ali konstruirali uranske kope. Znanost je sredstvo za prilagoditev; nadzorovanje pa je samo eden izmed vidikov prilagajanja. Človek se je znašel v vesolju, ki se mu mora prilagoditi, če hoče v njem nadaljevati svoje življenje. Mitologija in znanost sta sredstvi prilagajanja, sta dve različni interpretaciji sveta v pojmih človekovega vedénja. Seveda je velikanska razlika med filozofijo, ki razlaga zvezde kot jato snežnih ptic, izgubljenih na nebu, in filozofijo, ki meri njihovo maso, razdalje, velikosti in temperature. Ta razlika je seveda glede na prispevek vsake od obeh teorij k varnosti življenja tudi zelo praktične narave.

Naši predniki so včasih mislili, da lahko nadzirajo vreme; sodobni divjaki mislijo tako še danes. Končno so prerasli to iluzijo in so šli celo tako daleč, da označujejo novi vidik kot »fatalističen« in »defetističen«. Nikakor pa ne mislimo, da je nepotrebno spoznati in razumevati vreme. Nasprotno, za metereologijo žrtvujemo danes več denarja in časa, kot smo ga kdajkoli prej. Tudi to se nam zdi bolj podobno prilagajanju kot pa nadziranju. Morebiti nismo sposobni nadzirati vreme, moramo pa se mu prilagoditi. Spoznanje in razumevanje povzročata bolj učinkovito in zadovoljivo prilagajanje. Seveda bi bil napredek, če bi lahko nadzirali vreme, če pa tega ne moremo, je najbolje, kar nam preostane, da ga napovedujemo. Za napovedovanje pa moramo gojiti spoznanje in razumevanje.

Takó je tudi s kulturo. Njenega toka ne moremo nadzirati, lahko pa se naučimo, da ga napovedujemo. Dejansko ga že ves čas napovedujemo in mnoge napovedi so zelo natančne: proizvodnja pšenice, prometne nesreče, tovorni promet, rojstva, črpanje naftnih rezerv in mnoge druge stvari so že znotraj omejenega, vendar nič manj vrednega napovedovanja. Če se je naša sposobnost za napovedovanje močno povečala z razvojem in zrelostjo znanosti o kulturi, se bodo enako povečale tudi možnosti za racionalno, učinkovito in človeško prilagajanje človeka kulturi in enega kulturnega izseka drugemu. Če lahko npr. znanost o kulturi dokaže, da vodi usmerjenost družbenega razvoja k širšim političnim grupacijam, potem bodo zmanjšane priložnosti za jalove poskuse pri obnavljanju ali vzdrževanju neodvisnosti malih narodov. Če je kulturni razvoj usmerjen proč od privatne lastnine in svobodnih podjetij, čemu prizadevanje, da ju ovekovečimo. Če bi lahko dokazali, da se bodo mednarodne vojne nadaljevale, dokler bodo na svetu neodvisni, suvereni narodi, potem bi našle nekatere danes razširjene deziluzije manj hrane in podpore. Drži, da se je kultura doslej razvijala kot nezaveden, slep, krvav, brutalen, tropizmatičen proces. Do zdaj še ni dosegla točke, kjer bi bil kaj bolj razviden intelekt, samozavedanje in razumevanje. Naša nevednost je še vedno globoko zakoreninjena in razširjena. Saj ne razumemo niti takšnih najbolj prvinskih stvari, kot je npr. prepoved poligamije. Skratka, takó smo nevedni, da še vedno verjamemo vase kot v ustvarjalce in nadzornike svoje kulture.

Ta nevednost pa nikakor ni presenetljiva. Saj še ni tako dolgo, kar smo zažigali čarovnice, pretepali histerike, da bi iz njih izgnali demone, in počenjali še druga divjaštva. Celó v tehnologiji, ki skuša preseči družbene in ideološke sektorje, smo prekoračili divjaštvo v dveh točkah — pri ustvarjanju ognja in pri uporabi loka in puščice — komaj pred dvesto leti. Kemične vžigalice so stare nekaj več kot sto let, lok in puščico pa so uporabljali pri lovu na bizone na ameriških prerijah raje kot tedaj najboljše strelno orožje v mejah zadnjega stoletja. S kulturološkega vidika se je komaj včeraj začel majhen del človeštva izvijati iz razmer divjaštva. Večino svojega življenja je bil človek odvisen od divjih plodov, manj kot dva odstotka človeške zgodovine sta minila od nastanka agrikulture. Drugi pomembni podatki: nekako 0,7 % kulturne zgodovine je preteklo od nastanka metalurgije, 0,35 % od prve abecede, 0,033 % od Galilea, 0,009 % od objave Darwinove knjige *Izvor vrst* in samo 0,002 % od Williama Jenningsa Bryana in Scopsovega procesa. Zrele, urbane in racionalne civilizacije ni mogoče doseči v pičlih milijonih letih od antropoidnega stanja. Če bomo dosegli ustrezno razumevanje kot posledico znanosti o kulturi, nam mora biti jasno, da ne bomo »mi« tisti, ki ga bomo dosegli, ampak naša kultura. V medsebojnem vplivanju prvin v kulturnem procesu bodo tiste poteze, ki so manj učinkovite pri omogočanju ustrezne prilagoditve v smislu razumevanja in nadziranja, počasi izginile in jih bodo nadomestile bolj učinkovite poteze. Tako so osti iz brona nadomestile železne osti, ikone in uroke pa so prepustile svoje mesto laboratorijem in klinikam, in končno, znanost o človeški kulturi je začela izpodbijati primitivno filozofijo vsemogočnosti in svobodne volje. Nova znanost bo morala seveda dokazati svojo premoč nad starim mišljenjem, tako kot so jo morale astronomija, kemija in medicina na drugih področjih človekovega izkustva. Uspeh znanosti — materialistične filozofije, ki je filozofija vzročnosti in determinizma — na fizikalnem in

biološkem izkustvenem področju, nam daje pogum pri verovanju, da se bosta to stališče in taka interpretacija izkazala za učinkoviti tudi na družbenem področju.

Naša naloga v tem procesu je bolj skromna. Niti kot skupine niti kot posamezniki ne moremo izbirati svojih vlog ali usod. Švedi so rojeni v svoji kulturi prav tako, kot so Zuli, Tibetanci in Američani v svojih. Vsak posameznik je ob rojstvu vržen v določen prostor v »magnetnem polju« svoje kulture. Tu ga oblikuje posebna organizacija kulturnih vplivov. Lahko sicer verjame, da tifus eksistira samo v duhu, da ga povzročajo čaravnice ali bacili, da se je z njim okužil, ali pa da je »obsedel njegovega duha«. Lahko verjame v osebno nesmrtnost, v učinkovitost molitve ali v Mendelejev zakon o periodičnosti elementov. Lahko ravna po navdihu in v daljnih deželah, pridiga o edini resnični veri v nebesa, lahko prebije vse svoje življenje v genetskem laboratoriju ali pa verjame, da »delujejo v človeku samo sokovi«. Gotovo se reakcije človekovega organizma na kulturne dražljaje spreminjajo s kvaliteto organizma. Nekateri bodo dobri, drugi slabi. Red, v katerem si organizem podreja izkustvo, je zelo pomemben; vpliv dogodkov a, b, c ni isti kot a, c, b. Izkušnja bo imela določen učinek pri petnajstih letih, popolnoma drugačnega pa pri petdesetih. To je torej prostor za skoraj neskončne variacije permutacij in kombinacij v izkustvu individualnih organizmov.

Človek odkriva svoj prostor v kozmosu zelo počasi in ga sprejema z izrednim odporom. Bil je čas, ko so postavili zemljo trdno v središče, sonce in zvezde pa so se razprostirale po nebesnem svodu. Ljudje in bogovi so skupaj preživljali dramo življenja in smrti. Vse je bilo takó trdno, znano, tako varno. In potem je bil človek kot bog, ki je lahko zakričal: »Naj bo luč« in bila je luč. Kot bog je bil tudi človek »vsemogočen«, čeprav seveda manj. S svojimi čarovniškimi obrazci, z zaklinjanji, molitvami, čarovnijami in obredi je mogočni človek lahko nadziral vreme, letne čase in celo najemal v svojo službo bogove. Danes je vse to drugače. Človek je spoznal, da je sam ena izmed neštevilnih živalskih vrst, ki živi na nepomembni planetni točki, se bojuje, hrani, se plodi in umira. Nekoč se je imel za otroka bogov, danes pa za bivšo opico. Imel pa je sposobnost, ki jo druge živalske vrste ne poznajo: artikulirani govor. Zato se je razvil nov način življenja: kultura. Toda ta kultura, ta množica zunaj-somatskih orodij, institucij in filozofij, ima svoje življenje in svoje zakone. Človek jih šele začinja razumevati.

Človek je zunanjim, astronomskim in geološkim silam predan na milost in nemilost. Dejansko je kar vznemirljivo pomisliti, kako ozke so meje, znotraj katerih živi človek. Majhna sprememba temperature, hitrosti, količine vode ali zemeljske atmosfere, pa bi vse življenje izginilo. Prav vidna in s kozmičnega vidika tudi zgolj trenutna je medsebojna zveza okoliščin, ki je omogočila življenje. Človek se je dolgo upiral odvisnosti od teh zunanjih sil; misel, da bi bil povsem odvisen od njihove milosti, je bila zanj neznosna. Dejansko je uporabljal svoj dragoceni in edinstveni dar govora bolj za zanikanje dejstev o svojem obstoju kot pa za njihovo dokazovanje. Toda določen del človeškega rodu je končno le priznal človeško odvisnost od narave in je skušal skovati iz tega spoznanja kar največ dobička.

Takó je tudi s človeško kulturo. Vera v vsemogočnost je bila, kot je dejal Durkheim, že od nekdaj vir naše šibkosti. Zdaj raziskujemo pravo

naravo kulture in se bomo lahko sprijaznili s tem zunaj-somatskim redom, kot smo se z astronomskim, geološkim in metereološkim. To, da smo se odpovedali magiji in mitologiji, ki sta nam mnogo obljubljali, storili pa — razen tolažilnega udobja iluzije — nič, je bila gotovo boleča izkušnja. Toda dopustiti in sprejeti znanost in tehnologijo, ki obljublja manj, nam omogoča v veliki meri doseči cilj, za katerega mnogi mislijo, da je izgubljen. Lahko verjamemo, da bosta spoznanje in razumevanje kulture vplivali na bolj zadovoljivo življenje, prav tako kot sta dokazali ti dve potezi svojo vrednost v fiziki in biologiji. Seveda pa, kot smo tu tudi poudarili, razumevanje kulture ne bo spremenilo njene smeri ali »usode«, ki nam jo kultura pripravlja, enako kot tudi razumevanje vremena in bibavice ne more spremeniti teh dveh pojavov. Toda dokler bo človek ostal raziskujoči primat, bo hrepenel po razumevanju. In nastajajoča znanost o kulturi mu ga bo priskrbela.

Prev. Z. J.